

považována za přítěž jazykozpytu. Proto považují za užitečnou i práci, která zachycuje českou mluvnickou stavbu ve srovnání s mluvnickými stavbami jazyků světa. Není to práce zcela nová. Protože pracuje na základě t. zv. typologie, vzniká otázka, je-li dnes jazyková typologie vůbec potřebnou součástí jazykovědy. K tomu je třeba říci, že typologie byla propracována v souvislosti se školou strukturalistickou, ale že se snažila oprostít od některých základních chyb tohoto směru, jako jsou představy immanence jazykového vývoje, uzavřenosti jazykového systému, samoučelnosti jazyka atd. A tak může být užitečnou pro obecnou teorii mluvnice, kterou budoucnost vytvoří. Je pro nás nutné poznávat vlastní jazyk, o tom nemůže být sporu. Ale také je pro nás důležité a stále důležitější poznávat cizí jazyky — o tom také nemůže být sporu. Mostem mezi naším jazykem a cizími jazyky musí být obecná teorie mluvnice a k té může dopomoci typologie a tím i naše knížka.

Autor.

Co je to typ češtiny?

Ve škole jsme se učili mnoho o českém jazyce a jeho mluvnici. Víme odtud, že čeština má devět slovních druhů, že má sedm pádů a dvě čísla, tři osoby, tři časy, že má vidy a kdoví, co ještě. Z počátku jsme ovšem neříkali, že čeština má devět slovních druhů, nýbrž že je devět slovních druhů. Čeština byla pro nás jazykem jedině možným. Co bylo v češtině, bylo vůbec.

Později, když jsme se seznamovali s jinými jazyky, viděli jsme, že jinde vládnou značně jiná pravidla. Není to snad jen tím, že předměty, vlastnosti a děje se jmenují jinak, že je jiná slovní zásoba čili že se musíme učit slovíčkům. Mluvnice druhých jazyků, jako němčiny, franštiny, latiny, ruštiny, je jiná a důkladně nás ve škole potrápila. Němčina má členy (*der, ein*), musí užívat zájmena při slovese (*ich habe*), ale zato nemá vidy. Latina má jen šest pádů, má ony ošidné akusativy s infinitivem, má ablativ absolutní a souslednost časů. Franština má také členy (*le, un*), má nepříjemné množství časů a také vyžaduje zájmenný podmět při slovese (*j'ai*). Řečtina má ohromné množství tvarů, pravidel a výjimek. Angličtina má člen (*the, a*), nemá rody a má velmi málo koncovek, ale má zato hojně časů tvořených složeně. Ruština je hodně podobná češtině, ale přece má leccos cizího — na př. neužívá obyčejně sloves »býti« a »míti«.

Už ze školy jsme si tedy přinesli bohatý materiál ke srovnání. Snadno vidíme, že němčina, francouzština a angličtina se navzájem podobají v mnohém tom, v čem se liší od češtiny, ruštiny, latiny a řečtiny (srov. vyjádření dvěma slovy: *ich sehe, je vois, I see* proti jednomu slovu: *vidím, vižu, video, ځوځو [čti horó]*). A vidíme tu ještě mnoho a mnoho zajímavého, jen když se poněkud zahlubáme nad jazyky, které známe ze školy.

Ještě více příležitosti k údivu měl ten, kdo studoval jazyky češtině mluvnicky vzdálené, na př. maďarštinu, turečtinu, arabštinu, čínštinu. Zde je opuštěno mnoho z toho, co jsme si navykli považovat za nutné a samozřejmé; na př. v čínštině chybí skloňování a časování, v arabštině se tvoří tvary slova velmi často hláskovou proměnou slova, na př. kniha se jmenuje arabsky *kitābun*, množné číslo je *kutubun*. Když pak si vezmeme všechny jazyky světa, vidíme, že jsou mezi nimi velké rozdíly v mluvnicí, ale také velké podobnosti. Tak na př. mluvnicе češtiny a jiných evropských jazyků, třeba po mnohých stránkách rozvinutější, se v lecčems podobá jazykům bantuským v jižní Africe. Nebo zase mluvnicе sumerštiny, jazyka starého národa mesopotamského, se podobá mluvnicí turečtiny. Všemi těmito rozdíly a podobnostmi se zabývá část jazykozpytu, zvaná typologie. Hledáme-li v tomto smyslu postavení češtiny mezi ostatními jazyky, hledáme *typologii češtiny*, čili stručněji, *typ češtiny*.

Připomínáme, že budeme mluvit jedině o spisovné češtině 20. století. Už obecný jazyk se v lecčems mluvnicky odchyluje od spisovné češtiny, tím více pak dialekty a jazyk starý.

Proč píšete tuto studii?

Každá práce, která se obrací k širšímu okruhu čtenářů, má si dobře ujasnit svůj úkol. A tak si musíme uvědomit:

K čemu je vlastně dobrá tato studie? K čemu je typologie? A speciálně typologie češtiny?

Bylo by slabým argumentem, kdybychom se oháněli pouhou důležitostí naukovou. Žádná věda nemá práva, aby požadovala sluchu obecnstva pro výklad svých poznatků, pokud k tomu není důvodů zvláštních. Pokusíme se tedy vysvětlit tyto důvody.

Je to především důvod vlastivědný. Každý z nás má jistě tížádost poznat svůj jazyk co nejdůkladněji.

Dále je tu důvod didaktický. Poznáme-li důkladně svůj vlastní jazyk, budeme mít možnost proniknout tím hlouběji do jazyků cizích. Tomu slouží především právě typologické zkoumání, neboť se stále zabývá srovnáváním jazyků. To je důležité zvláště dnes, kdy den ode dne vzrůstá důležitost jazyků mluvnicky vzdálených. Kdo se učí na př. čínsky nebo turecky anebo arabsky a přitom je typologicky nezkušený, obtížně chápe odlišné vlastnosti těchto jazyků. Jsou mu nepřijemným balastem. Typologie mu může usnadnit pochopení těchto zvláštností v celé jejich souvislosti.

Konečně je tu otázka jazykové kultury. Jde o to, aby každý znal, jak čeština opravdu vypadá, jak je složena, a snad také, jaké jsou v ní tendence. Pak bude moci lépe posoudit, co je v ní správné a co ne, co je stylisticky vhodné a co ne. Typologie ovšem nerozhoduje ve věci správnosti, ale napomáhá k jejímu pochopení.

Jazykové typy.

Řekli jsme si, že typologie je nauka o podobnostech a rozdílech mluvnic jazyků. Tyto rozdíly a podobnosti dané tisíciletým vývojem nejsou náhodné, mezi jednotlivými rysy mluvnic existují určité souvislosti. Typologie vyšetřuje také tyto souvislosti.

Zavádělo by nás příliš daleko, kdybychom si chtěli všechny typologické souvislosti vyvozovat a zdůvodňovat. Bylo by k tomu třeba příliš rozsáhlého materiálu srovnávacího. Omezíme se na jeden příklad takové souvislosti.

Číslo a pád téhož slova se může vyjadřovat najednou, t. j. jednou koncovkou, nebo zvlášť, t. j. dvěma koncovkami. Pád může být vyjádřen vždy stejně nebo v různých případech různě. Tyto dva problémy se v jazycích řeší různě. Kde je číslo a pád vyjadřován najednou, jednou koncovkou, tam se týž pád v různých případech vyjadřuje různě (v češtině, ruštině, latině, řečtině, srv. čes. *žen-a*, 2. p. *žen-y* proti *kost*, *kost-i*, *oráč*, *oráč-e*). Kde jsou pád a číslo vyjádřeny rozdílnými koncovkami, tam je týž pád vyjadřován vždy stejně (ve finštině, maďarštině, turečtině, srv. fin. *talo-lle*, 'domu', proti *talo-i-lle* 'domům', vedle *isälle*, *ihmiselle*, *karhulle* atd., 'otci, člověku, medvědu').

Souhrn takových souvislostí, které pak dávají mluvnicí jednotlivého jazyka určitý ráz, nazývá se **typ**. Podle našeho

názoru je nejlépe mluvit o pěti typech jazyků. Uvedeme například názvy těchto typů (většinou jsou to termíny tradiční):

Typ isolační, aglutinační, flexivní, introflexivní a polysynthetický. Jednotlivé typy si rozebereme na jazycích, kde se tyto typy význačně uplatňují.

Napřed si pro orientaci vyjmenujeme význačné vlastnosti jednotlivých typů:

V typu isolačním (t. j. tom, který »isoluje« slova) se ani skloňování ani časování neděje příponami (jako je to v češtině). Slova jsou neměnná (franc. *père*, *mère*). Větná konstrukce se tvoří slovosledem (podstatné jméno před slovesem je podmět, podstatné jméno po slovese je předmět) a pomocnými slovy (předložkami, spojkami). Tento typ je nejvýrazněji vyvinut v jazycích západní Evropy, v angličtině, franštině a zčásti také v němčině.

Typ aglutinační (starý termín, znamená původně »přikličující«) má bohaté prostředky pro skloňování a časování. Na jedno slovo se navěšuje hodně přípon. Na př. turecky *ev* 'dům', *evler* 'domy', *evlerin* 'mé domy', *evlerimiz* 'naše domy', *evlerimizde* 'v našich domech'. Tento typ je vyvinut zvláště v t. zv. jazycích altajských, t. j. v jazycích tureckých, mongolských (v mongolštině, jihoruské kalmyčtině), dále v jazycích ugrofinských (finštině, maďarštině), potom v arménštině, nové perštině, japonštině, korejštině a j.

Typ flexivní (»ohýbací«) se vyznačuje především hromaděním významů v jedné části slova: V českém *dobr-ý* znamená *-ý* celkem tři věci: 1. pád, jednotné číslo a mužský rod. Ve slově *žen-a* znamená přípona *-a* první pád a jednotné číslo. Tento typ je vyvinut v celé řadě indoevropských jazyků: v jazycích slovanských, baltských (litevštině a lotyštině), v latině, řečtině, staré indičtině, ve starých jazycích iránských, z neindoevropských jazyků především v jazycích bantuských (černošských jazycích jižní poloviny Afriky).

Typ introflexivní («vnitřní ohýbací») se na první pohled podobá typu flexivnímu, takže byl někdy považován za jeho pododdělení. V něm se hromadění významů v jedné části slova dostává až do kořene: něm. *Vater* má množné číslo *Väter*, *wir trinken* ‚pijeme‘ má minulý čas *wir tranken*, v odvozeném slovese je *wir tranken* ‚napájíme‘. Tento typ je rozvinut v jazycích semitských (v arabštině, hebrejštině), méně už v jazycích berberských (v hamitských jazycích severní Afriky), keltských a germánských.

Typ polysynthetický («skládající»; upozorňuji, že tento termín je náš a že se ho v jiných pracích neužívá nebo aspoň užívá ve smyslu poněkud jiném) se vyznačuje složeninami. Srv. něm. *Hausmeister* proti čes. *domovník*, *Buchhalter* proti *účetní* atd. Tento typ je především význačný v čínštině a jiných jazycích východoasijských, z evropských jazyků v řečtině, němčině, dále — už méně silně — v ostatních jazycích germánských, v maďarštině, ve finštině.

Tak asi vypadá patero jazykových typů (u jiných autorů se udávají poněkud jiné typy).

Viděli jsme, že často můžeme pro různé typy uvést příklady z jednoho jazyka. To je velmi důležité. V každém jazyce jsou vlastnosti různých typů. O jeho zařazení k určitému typu rozhoduje, kolik je v něm zastoupeno znaků jednotlivých typů.

Uvedeme příklady všech pěti typů v češtině:

Typ isolační: *budu nosit* (na rozdíl od *ponesu*, lat. *feram*).

Typ aglutinační: *orám*, *vy-orám*, *do-vy-orám*, *ne-do-vy-orám*.

Typ flexivní: *dobr-ý*, kde *-ý* má, jak jsme uvedli, trojí význam.

Typ introflexivní: *vojáci* - *vojáky*, *přítel* - *přátel*, *střelím* - *střílím*.

Typ polysynthetický: *lidojed*, *maloměsto*, *modrobílý* atd.

Chceme-li dobře poznat typologii češtiny, musíme dobře poznat všechny její vlastnosti mluvnické, t. j. všechny typy. Proto si rozebereme jednotlivé typy na těch jazycích, v nichž se příslušné typy jeví nejmarkantněji. Budeme přitom přihlížet k hlavnímu tematů našeho pojednání, t. j. k osvětlení typologie češtiny. Typologie jiných jazyků bude nám tu jen pomůckou.

Celkový typologický obraz češtiny.

Tím končíme rozbor jednotlivých zjevů české mluvnické stavby s hlediska typologického. Jak asi vypadá celkový typologický obraz češtiny?

Nejdůležitější v české gramatice je flexivní typ, to vidíme docela zřetelně. Skoro každé slovo má koncovku, koncovka mívá dvě až tři funkce najednou. Je veliké množství deklinací a konjugací. Nejvíce je ovšem deklinací. Jaká je tu pestrost, co je tu pravidel, přitom hodně nepravidelných, co je tu synonymie a homonymie! Jiné flexivní jazyky, na př. latina nebo ruština, se v tom češtině nemohou rovnat. Je tu ovšem určitý rozdíl mezi deklinací a konjugací. Zatím co skloňování plave plně ve vodách flexivnosti, v časování není flexivnost tolik jasná.

Flexivnost není ovšem v češtině ani v jiných jazycích tak jasná, aby ostatní typy zatlačovala do bezvýznamnosti.

Velmi důležitý je v češtině typ isolační. Je to nutný důsledek typu flexivního. Isolační je v češtině vyjádření přivlastňování, dále je isolační celá řada časů a způsobů. Kromě toho jsou náznaky isolačního typu v některých drobnostech: vzor paní, vzor znamení a hláskové splynutí jednotného a množného čísla sloves vzorů trpěti a prositi (trpí, prosí).

Aglutinační je české skloňování a časování, pokud není flexivní. Aglutinační koncovky vyjadřují také stupňování. Ve-

dle toho aglutinační typ vyjadřuje odvozování, a to jmen i sloves. Náznaky aglutinačního typu jsou opět ještě v některých drobnostech: (1.) pád jednotného čísla bez koncovky, shodný 1. a 4. pád (to souhlasí ovšem i s typem isolačním), rozsáhlé omezení skloňování u přídavných jmen vzoru pěší, nedostatek koncovky v 3. os. sg.

Vnitřní flexe je v češtině jen sporadická, a to ve skloňování (vlci—vlky, dcery—dceři), časování (ved—ved') i odvozování (hon—hoň).

Polysynthese v češtině není tak hojná jako v němčině, ale přece se uplatňuje a přitom spíše vzrůstá.